

V PODOBĚ DOPISU — A V OTÁZKÁCH

Pavel Tigrid (Paříž)

Stalo se zvykem v Praze a v přilehlých normalizovaných krajích, kde aspoň trochu smysluplná komunikace probíhá už jen v podobě samizdatu, vyměňovat si myšlenky ve formě Dopisů přáteli. Neznám přesně důvody, které pisatele vedou k tomuto způsobu dialogu (jsou to přece dopisy, které nejsou a nemají být soukromé). Možná, že je to (taky) proto, že mocenským establishmentem ostře sledované (zejména psané) slovo, právě v této dopisové formě chrání odesílatele i příjemce před nepříjemnostmi, kterých už je jaktak víc než dost. Ale možná i proto, poněvadž v dopise přáteli lze nadhodit otázky (a dokonce i odpovědi), o nichž si nejsme zcela jisti, zda je máme domyšleny natolik, aby mohly být zpracovány v doloženou studii, v esej, ve fundovanou úvahu : útržky myšlenek, jejichž souvislosti nám dosud unikají ; pocity, které lze neskadno ověřovat ; dojmy, které jsou právě jen – dojmy. A ještě něco : ke všem těm ne dost jasně konturovaným otázkám se přidává další, zvlášť dotěrná a nepřijemná : má to smysl ? Je to, nač se chceme tázat tak důležité, aby vyvážilo riziko, že se dotkneme právě těch, jichž si vážíme ? Neporozumějí problému lépe ti, jichž se bezprostředně dotýká ? Nebylo by lépe mlčet ?

Tamizdat

Protože o co se tu pokouším, je *tamizdat*, podle vzoru « tam-těm-se-to-pře », neboť to nejhorší, co se *jin* (viděno z Prahy a přilehlých krajů) může stát je, že se zesměšní. Znam to už z války a z údobí těsně po návratu z války : « Vám se to mluvilo – ze závětří z Londýna ; jenže zatímco vy jste byli *tam*, my jsme byli *tady*. » A v tom « tam » bylo všechno – výtka zbabělosti (utekli, odešli jste), výčitka existenciální (žili jste si, zatímco my...), podezření z odcizení (nemůžete pro to či ono mít dost jemný smysl, pochopení, českost), nebo naopak z humanistického fajnšmekrovství (to snad *tam*, *tady* jsme měli gestapo, Heidrycha, Lidice). Účinek « tam » byl víc než demobilizující : něco jako ty moderní anti-teroristické zbraně, které způsobí, že člověk na několik vteřin (ale rozhodujících) znehybní a ochrne. A tak i my, kteří jsme byli « tam », jsme na nějakou dobu (rozhodující) ochrnuli a mlčeli.

O třicet, čtyřicet let později vzkazují ti, co zůstali (a ti nejlepší z nich, stateční, talentovaní, sympatičtí), těm co odešli : « S námi [byste si] rozuměli stále méně... Chtíme, že naše existence *tady* je stálou výčitkou vám, kteří jste *tam*. Náš život je hanebný kompromis..., žijete také trochu z nás, nejen pro nás. » (*Svědectví*, « pražské číslo », č. 59, str. 411).

I mezi drsnými muži...

Napadá hned tolik odpovědí na tolik prokazatelných nepřesností, že první impuls je pustit se do toho, na rovinu odpovědět, trochu ironie opepřit, a při třetím čtení vyškrtat vše, co by mohlo působit nepřipustným dojmem bodrého poklepávání na ramena, že jako chápem, že rozumíme... Jenže když se vynechá právě tohle, tedy všechno, co v nejhorším případě zavání poučováním, v nejlepší pak je dáno prostě lepším přehledem, než jaký dovoluje život v podmínkách izolace a obležení – pak z toho nic nezbude a samo se odporučuje k hození do koše. Tedy lépe mlčet.

Ne že by, chraň Bůh, naši přátelé doma (a oni jsou přátelé, a víc než to, to snad není třeba připomínat) by byli takové citlivky ! Ale i mezi drsnými muži se o určitých věcech a v určitých situacích nemluví, je to záležitost vkusu spíše než pravdy a už vůbec ne posledního slova. Tím spíše, že karty nejsou rovnoměrně rozdány, pravidla hry (v daném případě diskuse, výměny názoru) jednostranně znevýhodněná, a navíc, že pro širší veřejnost nakonec rozpravu zrezumuje *Rudé právo* zjištěním, že ztroskotanci doma si vjeli do vlasů se zrádci venku, a Státní bezpečnost kriminálem páchnoucím dotazem, kdo se to tu paktuje s kým...

Nebylo by tedy opravdu správnější, nebo aspoň taktičtější, aby ti, co odešli se nemíchali do záležitostí *hrstky* těch, kteří zůstali, ale odmítli nechat se zglajšaltovat jako lidé a jako občané (stojí za povšimnutí, že motivace u obou je identická) ? Není nakonec « tady » sám o sobě dostatečný argument, ukládající těm « tam » (nám) mlčet, i když nesouhlasíme ? To je moje první otázka.

Emigrace jako umění možného

Dva postupy, tak trochu paralelní, mi už dávno lezou na nervy. První je, když se v hospodách pěti zemědlů v řečech obou národů kecá o tom, co « disidenti » v Čechách a na Moravě by měli (mají) dělat a co by neměli (nemají) dělat, že Vaculík to měl napsat jinak, pan profesor Černý to přehnal a Pithart nedomyslel, Kantůrková zbytečně dráždí mocné a Havel i Lederer už dávno měli emigrovat.

Druhý postup má ráz misijní : vzkazuje se nám, že « domov by si přál », že « doma žádají », či naši « mají za to », nebo prostě « mělo by se ». Tento druh vzkazů (ne příliš častých, třeba po pravdě dodat) bývá zhusta anonymní – asi proto, aby se mu dodalo větší autority : « domov », to je na první pohled víc, než Josef Novák. Jak kdo ; osobně jsem, a vždycky jsem byl, tak trochu podezřavý, když se něco požadovalo ve jménu blíže neurčených kolektivů jako lidstvo, národ, třída (včetně dělnické), inteligence, mláď ; implikovalo to nějaké vyšší etické úmysly, ne-li rovnou mravní imperativy, dané právě svatozářím kolektivity, která má vyloučit nebo oslabit případný kritický postoj k požadavku samému.

Adresnější vzkazy nejednou ohromí důvěrou (v nás « tam »), v možnosti, které máme, ve styky, které jsme navázali. Ukládá se nám, abychom o té nebo oné československé, do nebe volající nehoráznosti bez prodlení informovali hlavy států a předsedy vlád ; a zařídili, aby protest vyšel na druhý den v londýnských *Times* či ve *Washington Post*, co možná na první straně ; postarali se, aby parlamentní či odborářské delegace odjely do ČSSR a tam straně a vládě prohnaly perka. – Ale to není ten hlavní problém ; důležité tu totiž je, že iniciativa přichází z domova (nebyvalo tomu vždycky tak) a je konec konců na nás, abychom posoudili možnosti její realizace. Bylo by smutné, kdybychom my za ty desítky let « venku » si nevytvořili síť přátel všude na světě a i ve vysokých kruzích vládních, v parlamentech, v politických stranách, v mezinárodních organizacích všech typů. Máme

je a užíváme jich. (Máme dokonce, kromě řady přátel v Evropském parlamentu i « vlastního » poslance v osobě Jiřího Pelikána, jehož práce v tomto sboru je neocenitelná.)

Odpovědnost mají jen ti druzí ?

Problém je jinde. Řečeno jednou větou : Československo není pupek světa. Ve stovce zemí vládnou despotové a porušují se lidská práva, často nepoměrně krutěji a masověji, než v té malé zemi v srdci Evropy. Nelze než uznat, že existují priority. A existuje také, možná bohužel, právě v západních informačních mediích prioritita aktuality (ať už je to válka nebo divadelní premiéra), nových situací, krajních či senzačních postojů a hledisk. Naproti tomu porušování lidských práv je proces, v němž se střídají oběti, ale princip je stále stejný. Je poměrně snadné se zasadit o publicitu pro především zatčeného nebo včera odsouzeného občana-aktivisty, než obnovit zájem o téhož občana, sedícího už dva roky v kriminále a kdy už kdekdo na něj zapomněl. Toto a mnohé jiné patří do kategorie skutečností, které připomněl v 59. čísle tohoto časopisu Luboš Kohout, když citoval výrok amerického novináře : « V Československu se neděje nic, o čem by se dalo psát, je tam jen situace. »

Mohl bych teď skončit tím, že si znovu plivnem do ruky a nějak už to zvládnem. Ale v předpokladu, že má první otázka bude zodpovězena kladně, musím pokračovat – otázkami. Stalo se to jenom mně (a ne jednou), že oddaní zahraniční přátelé, osobní i Československa, diskrétně, skoro šeptem naznačili (také v podobě otázek), zda si snad Češi a Slováci svůj dnešní osud tak trochu nezavinili sami ? Zda se tu aspoň zčásti neplatí cena za serii kapitulací bez boje místo porážky v zápase ? (Nebo aspoň za vůli k odporu v krajních situacích a z ní pramenící, přece jen méně zkrášlené situace Poláků, Maďarů, Jugoslávů ?) Zda současný úpadek obecných mravů, v samizdatové české literatuře, krásné i jiné, neskrývaný – lze *vylučně* připsat na konto režimu ? (Či dokonce jen okupantů !) Zda si tento typ režimu nezvolila sama, v době (1946), kdy ještě bylo možno volit svobodně, skoro polovina národa ? A zda i dnes mezi pronásledovanými, obětavými stoupenci nezávislé občanské aktivity není mnoho takových, kteří *dosud* hájí stanovisko, že původní ideologický impuls byl správný, jen okolnosti byly nepříznivé, a že by tedy stačilo málo – odchod vojsk a o trošku liberálnější Akční program KSČ – a opět by se šlo vstříct zářným zítřkům české budoucnosti ? Mají na ten názor samozřejmě právo, ale není-liž pravda, že kdo chce kam, pomozme mu tam, mávněme nad tím rukou a jděme od toho ? – Nechci se za nikoho schovávat : sdílím opodstatněnost těchto otázek.

Poučka o dvojitě metru

Sedím nad rukopisy, psanými v Praze a v přílehlém normalizovaném okolí. Jsou vyfukány na vyšepťalých psacích strojích, nejednou po osmi hodinách nádeničiny. Jsou psány prakticky bez možnosti reference, bez novějších knih, bez podrobnějších znalostí trendů, které v tom či onom oboru, v literatuře, v umění jdou světem. Čtu a troufám se rozpoznat, že mnohé z těchto rukopisů jsou vynikající, jiné dobré, originální, mřsty brilantní. S tímto druhem produkce nejsou nesnáze ; lze je umístit v odborných časopisech evropských i amerických, vydat v původním znění v exilových časopisech či nakladatelstvích.

Pak jsou tu rukopisy, které svým způsobem jsou svědectvím – totiž negativním : o tom, jaké škody způsobila právě ta třicetiletá karanténa. Také v tom smyslu, že v uzavřené společnosti, která podezírá každý nekonformní průvan, může tvořit paraván, za nějž lze schovat prostřednost, vydávající se za oběť nepříznivých okolností. Jakoby se tu

obrážela ta už zmíněná interpretace osudu obecného, svádějící všechnu vinu za všestrannou mizerii spíše na jiné než na vlastní. – Sedím nad těmi rukopisy a kladu si otázku, zda je zveřejnit, tisknout, rozšiřovat. A pozoruji, jak můj poměr k nim – k tomu špatnému papíru a k osudům, které za ním tuším nebo i znám – přestává být kritický a proměňuje se v – sentimentální. Nedá se nic dělat (domlouvám si), nelze než přijmout poučku o dvojím metru. Ostatně není tento pokles také důkazem něčeho a svědectvím o něčem, a nepatří tudíž do časopisu toho jména ?

Co se nabízí a co přetrvá

Nedlouho po Vítězném Únoru (tedy víc než třicet let tomu), čeští a slovenští (donedávna) členové Národního shromáždění (t. č. v exilu), ministři padlých vlád (t. č. v emigraci), jakož i jejich tajemníci, se horlivě činili a hluboko do noci na sebe křičeli. Vypracovávali totiž revidovanou ústavu « osvobozené » (tehdy ještě jen od Gottwalda a druhů) Československé republiky. Šlo tedy o závažnou a naléhavou záležitost, bojovalo se o každý článek a podčlánek. Jiní zas (ale v téže době) reorganizovali politické strany, odbory a školství. Času nebylo nazbyt, neboť se odhadovalo, že do švestkových knedlíků budem zas doma. Jak řečeno, třicet let tomu nazad.

Vzpomenu si občas na tuto bohulibou činnost při čtení některých úvah, programů, provolání nebo prognóz, které dnes kolují v Praze v podobě dopisů přátelům či samizdatových fejetonů mezi stoupenci občanské aktivity. Jestli se nemýlím, i oni mají naspěch s politickým programem – snad proto, aby nepřišli s křížkem po funuse, tedy později než jiní. A jestli dobře rozumím, tak těm ideologicky profilovaným osobnostem (jen bývalým komunistům či věrným marxistům-leninistům ?) je Charta 77 málo politická (« nemá reálný politický program »), VONS je něco jako neoficiální ministerstvo sociální péče (« dobré, ale už svou podstatou nepolitické »), paralelní struktury odborné, umělecké, literární publicistické – jistě, ale nepřeceňujme to, aby nám tu kultura zase jednou nesuplovala za politiku. – Tak aspoň rozumím na příklad Miroslavu Kusýmu – nyní jednomu z mluvčích Charty 77 –, když píše v « pražském čísle » *Svědectví* : « Právo... politickej interpretácie [Charty]... nesmie ponechat moci samotnej, ale musí ho uplatniť vo vlastnom pozitívnom politickom programe... treba postaviť alternatívnu pozitívnu ideologickú koncepciu... ». A o kousek dál doslova : « Pôvodná mravná výzva Charty voči moci smeruje totiž k obrode jestvujúceho reálneho socializmu v duchu jeho proklamovaných princípov. Ak moc tejto obrody zakazuje vstup na svoju pôdu... zostáva Charta možnosť, aby sa týchto princípov ujala sama, a to alternatívnym *socialistickým* programom, alternatívnym *socialistickým* hnutím. » (str. 441-442). Je to logické, dodává profesor Kusý, neboť co hlásá Charta není nic jiného než « prastaré mravní hodnoty a politické zásady, ktoré si na svoji zástavu vpísalo aj komunistické hnutie... ».

Jaké štěstí, že ani o třicet let později není naspěch a že to s « alternativním socialistickým programem » a s « alternativním socialistickým hnutím pod prastarými zásadami komunistických hodnot » (Pane Bože, uchraň nás jich !) dopadne stejně, jako s tehdejšími plány bezúhonných vlasteneckých ministrů a poslanců na reformu politického života v obrozené ČSR.

Ale máme právo, my venku, vyslovit názor, že politizace (ideologizace) Charty je nejen naivní, ale protismyslná, poněvadž by se rovnala popření základní myšlenky (brilantní), z níž vyšla ? A že právě tím, že zůstane nedotčena tak, jak byla koncipována, přetrvá a přežije ? Tedy tím, že nechce etablovaný režim ani demontovat ani reformovat, že ideologicky ani politicky k ničemu nevyzývá, že nevypracovává alternativní politické programy, tím méně společenské modely, že nekonspiruje a nevydává recepty na lidské štěstí.

Rozumíme-li správně, Charta 77 je hnutím občanské svépomoci, které má výrazně *obranný* charakter, daný situací obležení a všestranným marasmem kolem – podle Václava Havla « *brání* člověka a skutečné intence života proti intencím systému ». U vědomí, čím režim je, jakou má historii a čeho všeho je schopen (nikoli proto, že je zvrácený či jeho představitelé zvláště krutí a hloupí, ale poněvadž jeho *podstata* je reakční, namířená proti člověku a jeho nezadatelným nárokům na základní práva a svobody), hnutí občanské iniciativy (a nejen v Československu) na tento režim v ničem podstatném nenavazuje, nespojuje se s ním, nic si od něho neslibuje a staví se k němu zády. Je samoobsluhou : vytváří si – postupně, ale soustavně « paralelní společenství » (*polis*), nezávislé na mocenských strukturách. Nikoli *proti nim*, ale *vedle nich*, nikoli proto, aby je ničilo, ale aby je *ignorovalo*. Připomíná sice mocenskému establishmentu jeho povinnosti, ale nečeká, že – nebo až – je splní ; cituje mu zákony a nařízení, které si sám dal, ale nepočítá s tím, že je bude plnit ; předkládá mu jeho vlastní teze o právu na vzdělání a kulturu, ale nemá iluzi o jejich aplikaci. Sahá po svépomoci. Vytváří si *paralelní struktury*. Ty mohou být humanitní (obrana nespravedlivě stíhaných), informační, ediční, vzdělávací, literární, vědecké, odborové, ekologické. Jiné zas se soustřeďují na koordinaci s podobnou občanskou samoobsluhou v jiných zemích (třeba v Sovětském svazu, ale také v Argentině), solidarizují se s nimi a celé hnutí výrazně zmezinárodňují. Jsou hnutím « teď a tady », nikoho nevylučují a nikoho nenutí k účasti, představují zlomek národa, jemuž zároveň propůjčují právo národem se zvat.

Posaďte tomuto hnutí na hlavu šaškovu čapku « boje za socialismus », alternativní, reformovaný, obrozený, či s lidskou tvář – a ono bude nejen směšné, dokonce i z hlediska moci (ta by si nic lepšího nepřála), ale bude nad ním vysloven ortel smrti. Občanská samoobsluha, jak jsme se ji tu pokusili definovat, má totiž ještě jednu kapitální přednost: je nepostižitelná, tudíž *nezranitelná*, je hrou s otevřeným koncem, pokud bude žít vůle ji udržovat a rozšiřovat. Paralelní struktury jsou *nezničitelné* : pro režim a jeho represivní aparát představují nikoli jeden, ale tisíce cílů ; za narušenou či neutralizovanou paralelní *polis* nastupuje jiná – nebo deset jiných. Jsou nejlepší, ne-li jedinou zárukou kontinuity a smysluplnosti hnutí občanské svépomoci. Jsou zaměřeny k nastupujícím generacím.

Je tomu tak, nebo přeháním ? Jestliže ano, v čem a nakolik ? A zda se mýlím, když se domnívám, že v rozpravě, která dnes doma probíhá (viz např. také « Tribunů Svědectví » v tomto čísle), pravdu má nikoli Kusý, ale Pithart ? A že smíření, které má na mysli Pithart, není výzvou ke kolaboraci, ale je samo předpokladem nadějnějšího výhledu do české budoucnosti, když už nedávná česká minulost byla tak beznadějně zanesena nenávistí (přezděnou na boj !), a jež zlikvidovala prakticky všechno, čím Češi kdy žili jako civilizovaný a kulturní národ ?

Poslední otázka : máme právo, « my venku », i jen naznačit, jak zoufale málo je právě v Čechách naspěch ? Nejenom proto, že co sověti mají, hned tak nepustí ; nejenom proto, že třeba dojde k válečnému konfliktu a že třeba právě v oblasti střední Evropy zkáza bude zvláště velká. Ale také proto, že – aspoň tak se zdá, aspoň tak mnohé naznačuje – že my sami v tom srdci Evropy jsme dosud nedorostli vyrovnání, že nám dosud nabízí *boj* (proti něčemu, za něco) při první svobodné (!) příležitosti ; že dosud a zase mají lidé vyhlédnutého « toho svého » k napáchnutí a likvidaci (až ta chvíle přijde)... A snad i proto – ptám se –, že dosud tolik lidí se utvrzuje v pohodlném názoru, že jaktak je všechno jedno, jsme v tom a nikdo nás z toho nedostane, leda válka, a pak je zas všechno jedno, poněvadž už tu nebudem... Proto si hledme jen svého, každý na svém písčičku... Opravdu ? To je jako tvrdit, že člověk je smrtelný a proto nestojí za to žít plně a důstojně.